

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*Кафедра психології та
соціальної роботи*

КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**«ДИТЯЧИЙ МАЛЮНОК ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА»**

Виконала:

студентка групи ПС-21

Калитюк Діана Володимирівна

Перевірив:

к.психол.н., доцент

Гірняк А.Н.

Тернопіль – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічний аналіз розвитку проєктивного методу в психодіагностиці	5
1.1 Категорійно-понятійне поле дослідження та значення проєктивних методик для діагностики особистості	5
1.2 Особливості відбору і використання проєктивних малюнкових методик у психодіагностиці.....	11
1.3 Специфіка психодіагностування дітей молодшого шкільного віку ...	14
Висновки до першого розділу	18
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження міжособистісних стосунків у сім'ї за допомогою проєктивних малюнкових методик	19
2.1 Порівняльний аналіз психодіагностичних малюнкових методик і принципи їх застосування	19
2.2 Методика та організація дослідження.....	22
2.3. Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.....	25
Висновки до другого розділу	31
Висновки	32
Список використаних джерел	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку практичної психології, психологічної служби системи освіти актуальним є питання пошуку й розробки нових методів надання психологами допомоги дітям та дорослим.

Психологічна діагностика пропонує великий арсенал зарубіжних й вітчизняних методів дослідження особистості відповідно меті обстеження. Але вони не завжди допомагають психологові вирішити поставлені завдання. Так, наприклад, деякі зарубіжні тести інтелекту не адаптовані до особливостей вітчизняного культурного, мовного середовища, що надто ускладнює ефективність дослідження. Деякі методики потребують довгого часу виконання досліджуваним й тривалої обробки результатів психологом, що за умов сучасного навчального закладу стає неможливим.

Діагностичні методи й прийоми повинні вирішувати розвивальні й корекційні завдання, а не використовуватися тільки з пізнавальною метою. Л. Терлецька стосовно даної проблеми наголошує: «У межах психологічної служби не може йтися про психодіагностику поза розвитком або корекцією». Тільки за таких умов буде досягнута ефективність надання спеціалістом психологічної допомоги. Саме такими методами діагностики є проєктивні графічні методики, що стали популярними порівняно недавно, в 50-х роках ХХ століття, і увійшли до класичних діагностичних засобів [19].

Малюнкові тести здебільшого використовують для дослідження дітей. Ще на початку ХХ століття виник інтерес до дитячого малюнку у російських вчених В. К. Воронова, О.М. Кучаєнко, І. Д. Єрмакова, П. І. Коропова, Я. М. Коганова, М.О. Рибнікова. А в кінці ХХ століття проблемі застосуванням малюнкових технік для дослідження особистості присвячені праці багатьох відомих вчених Ю.С. Савченко, Г.Т. Хоместаускас, В.С. Мухіна, О.С. Романова, О.Ф. Потьомкіна, Т.С. Яценко та ін.

Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку проєктивні графічні методики взагалі є основними.

Проективні методики, з погляду психоаналізу, направлені на діагностику причин дезадаптації особи, несвідомих потягів конфліктів і способів їх вирішення (механізмів захисту). Умовою будь-якого проективного дослідження є невизначеність тестової ситуації. Це сприяє зняттю тиску реальності, і особа в таких умовах проявляє не конвенційні, а властиві для неї способи поведінки. Проблеми емоційно-психічного розвитку дітей стає актуальною на сьогоднішній час, й з огляду на розмаїття психологічних проблем, які виникають у батьків.

Особливу увагу необхідно надавати дітям дошкільного та молодшого шкільного віку, адже саме в ці періоди психологічний простір дитини починає набувати семантичної глибини, з'являються і проявляються перші узагальнення переживань, що викликаються зустріччю з новими поняттями і категоріями життя. При вивченні міжособистісних стосунків у сім'ї проективна методика «Малюнок сім'ї» дозволяє якнайглибше відтворити стосунки, що склалися між членами сім'ї і допомогти психологу подолати неприязнь і психологічні труднощі дитини, ця методика допомагає якнайкраще дослідити мікросередовище дитини.

Об'єкт дослідження: проективні методи дослідження.

Предмет дослідження: малюнок як засіб психологічної діагностики дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження: визначення у ході експериментального дослідження можливостей та обмежень проективних малюнкових методик як засобів психологічної діагностики молодших школярів.

Завдання дослідження: - з'ясувати суть поняття «проективні методики» у психологічній літературі; - проаналізувати наукову літературу з проблем використання проективних методик при вивченні міжособистісних стосунків у сім'ї, зокрема такої як «Малюнок сім'ї»; - провести психологічне діагностування із дітьми молодшого шкільного віку; - визначити можливості та обмеження проективних методик проведених із дітьми.

Методи та організація дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети, використано методи теоретичного та емпіричного дослідження - порівняльний аналіз різноманітних підходів до використання малюнкових методик, узагальнення теоретичних та емпіричних даних з проблеми вивчення проективної методики «Малюнок сім'ї», критичний аналіз літератури, що висвітлює питання застосування проективних методик при вивченні міжособистісних стосунків у сім'ї, психолого-педагогічний експеримент, проективна методика «Малюнок сім'ї».

Практичне значення. Проективні методики з використанням тематичних психомалюнків може використовуватись психологами – практиками у професійній діяльності для вивчення та діагностики молодших школярів і їх міжособистісних стосунків у сім'ї. Результати дослідження можуть бути використані з метою вдосконалення психодіагностичного та психокорекційного інструментарію з надання практичної психологічної допомоги дітям і сім'ї в якій вони виховуються.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПРОЕКТИВНОГО МЕТОДУ В ПСИХОДІАГНОСТИЦІ

1.1 Категорійно-понятійне поле дослідження та значення проєктивних методик для діагностики особистості

Джерела проєктивної техніки варто шукати в дослідженнях Ф.Гальтона, який вивчав асоціативний процес. Ф. Гальтон першим переконався в тім, що так звані вільні асоціації такими не є, а визначаються минулим досвідом особистості. Пізніше К.Г. Юнг, що також звернувся до асоціацій, створює тест, що дозволяє актуалізувати часто сховані переживання - комплекси особистості.

У своїх дослідженнях він довів, що типи особистості розрізняються не тільки у психічно хворих, але також і у цілком нормальних людей. На основі його типології було створено соціоніку, а також ряд інших популярних тестів, зокрема - MBTI, тест Кірсі, тест Айзенка та ін.

В Америці Г.Кент і А.Розанов (1910) намагалися діагностувати психічні розлади на основі нетипових вільних асоціацій, відтворених у відповідь на список зі 100 слів. З цього майже нічого не вийшло, оскільки багато пацієнтів, наприклад хворі епілепсією, практично не давали таких асоціацій. Важливим наслідком цієї роботи було те, що Кент і Розанов, обстеживши біля тисячі людей, склали великий список асоціацій здорових людей (типові відповіді).

Наприкінці XIX - початку XX ст., прагнучи досліджувати уяву, Ф.Е. Рибоков у Росії, А.Біне у Франції, а також інші психологи експериментували з аморфними кольоровими і монохромними чорнильними плямами, що, як і хмари, нагадували людей, тварин, різні події життя. У цьому ж ряду стоять і роботи, у яких фантазія стимулювалася спеціально підібраними сюжетними картинками. Психологам і психіатрам було добре відомо, що розповіді їх досліджуваних за «плямами», сюжетними картинками дають

можливість судити про потреби, інтереси особистості, патології обстежуваних.

Перша проективна методика тобто та, котра ґрунтувалася на відповідній теоретичній концепції - психологічній концепції проєкції, з'явилася в 1938 р. і належить американському психологові Генрі Мюррею, авторові знаменитого тесту тематичної апперцепції [4].

Поняття «проєкції» з'являється вперше в психоаналізі і належить Зигмунд Фройд (1894). Він вважав, що неврози виникають у тому випадку, коли психіка не може опанувати ендогенно розвинені сексуальні збудження, і в цьому випадку відбувається проєкція цього збудження у зовнішній світ. По Фройд, враження дитинства, отримані перш за все в сім'ї робить вирішальний вплив на формування характеру людини, його психологічного складу і визначають його поведінку наступні роки.

Проєкція - процес і результат збагнення і породження значень, які заключаються в свідомому і несвідомому перенесенні суб'єктом власних якостей або станів на зовнішні об'єкти.

Розрізняють декілька видів проєкції:

- * Проєкція класична або захисна;
- * Проєкція атрибутивна;
- * Проєкція аутистична.

Захисна проєкція (класична) - неусвідомлюваний механізм, за допомогою якого імпульси і почуття, неприйнятні для особистості, приписуються зовнішньому об'єкту і проникають у свідомість як змінене сприйняття зовнішнього світу (психологічний захист). В основному відповідає первинному розумінню Зигмунда Фрейда.

Атрибутивна проєкція - приписування власних мотивів, почуттів, рис особистості і вчинків інших людей, причому суб'єкт усвідомлює наявність цих рис у себе; за змістом цей термін близький фрейдівському «уподібнення». У цьому виражається схильність сприймати інших за аналогією з собою.

Аутистична проєкція - детермінованість сприймання потребами сприймаючого; модифікація сприймання предметів або явищ згідно власної

актуальної потреби. При цьому предметний зміст потреби включається в процес сприйняття, уяви.

Під проекцією нерідко розуміється не тільки засіб психологічного захисту, але і обумовленість процесів сприйняття слідами пам'яті всіх минулих сприймань. Згідно Фрейду проекцією називають два істотно різноманітних явища, які об'єднуються неусвідомленістю трансформацій, яким піддаються вихідні потяги, - в свідомості ж виступає лише продукт цих трансформацій.

Пріоритет у використанні терміна «проекція» для позначення особливої групи методів належить Л. Франклу, що виділив ряд загальних ознак у деяких відомих на той час технік оцінки особистості. Франки розробив класифікацію проєктивних методик:

1. Конститутивні (плями Роршаха), використовується найчастіше в психіатрії, де хворий переміщує свої внутрішні установки, прагнення, очікування на тестовий матеріал;

2. Конструктивні - пропонуються оформлені деталі, із яких необхідно створити осмислене ціле і пояснити його, або інтерпретаційні - інтерпретація певного сюжету, або того, що було до певної події (ТАТ - Г. Мюррей);

3. Ігровий катарсис - програвання ситуацій, щоб усвідомити їх;

4. Рефрактивні — діагностика особистості за допомогою загальноприйнятих методів комунікації;

5. Експресивні («Дім - Дерево - Людина», «Неіснуюча тварина», «Малюнок сім'ї»);

6. Імпресивні - для дослідження емоційної сфери особистості (тест Люшера);

7. Адитивні - від обстежуваного вимагається завершення речення, розповіді чи історії (тест «Вільної асоціації», тест «Незакінчені речення»).

Проективні методики - ще один клас суб'єктивних методик [12].

Характерною рисою всіх методик цього типу є невизначеність, неоднозначність стимульного матеріалу (наприклад, малюнки), який досліджуваний повинен інтерпретувати, завершити, доповнити. Проективні

методи характеризуються малою стандартизованістю проведення всієї процедури обстеження і тлумачення даних, що, за думкою спеціалістів, цілком виправдано, оскільки вивчаються глибинні індивідуальні особливості особистості, обстеження яких потребує гнучкої тактики і неординарного підходу до аналізу отриманих результатів. Для оволодіння технікою роботи з проєктивними методиками потрібно багато часу, оскільки в деякому значенні ця процедура потребує поряд з високою професійною кваліфікацією, творчого підходу до кожного випадку, що, як правило, приходить з досвідом роботи, нагромадженням великої маси емпіричних даних [7а].

Суттєва ознака проєктивних методик - використання механізму в проєкції. На відмінну від тестів інтелекту, в цих методиках вірних або невірних відповідей немає. Проєкція - процес і результат збагнення і породження значень, які закріплюються в свідомому і несвідомому перенесенні суб'єктом власних якостей або станів на зовнішні об'єкти.

На жаль, через низький рівень методичної культури, серед практичних працівників дотепер популярні пара-наукові проєктивні тести, при проведенні яких не дотримані необхідні атрибути наукової технології. Ще раз підкреслюю, що з науково - технологічної точки зору проєктивні методики - це різновид методу експертних оцінок, вони повинні задовільняти всі вимоги цього методу.

Питання про місце і можливості психологічної діагностики дітей з часів панування педагогічної психології і до теперішнього часу залишається досить дискусійним. Причому гострота дискусій за даним питанням пов'язана в першу чергу з тим, що, з одного боку, значення ранньої діагностики і сьогодні обумовлено насуттєву потребою звернути пильну увагу найближче оточення на індивідуальність дитини, на властиві особисто їй інтереси і схильності, а також цілями своєчасного виявлення і усунення дефектів розвитку. Проте з іншого боку – будь-яка психодіагностична ситуація є порушенням меж суверенітету особистості, отже, вона може бути кваліфікована як посягання психологом на права і свободи людини, закріплені в Конституції України, Конвенції ООН «Про права дитини», законі «Про основні гарантії прав дитини в Україні», а

значить, спричиняє за собою відповідальність фахівця з чинного законодавства України, аж до кримінальної. Але навіть ця обставина не перешкодила безконтрольному розповсюдженню діагностики, що набуває все більш дискримінаційного відтінку і виступає, по суті, джерелом грубого порушення прав особистості (особи). Про це свідчить і поширена в сучасній освіті практика постановки такого психологічного діагнозу, який не тільки не виконує своєї початкової функції, а, навпаки, стає своєрідним клеймом, що привселюдно повідомляє про «психічну інвалідність» дитини. Абсолютно очевидно, що подібного роду ярлики можуть істотно змінити траєкторію розвитку дитини.

Не секрет, що часто діагностика виступає однією із форм звітності, яка в більшій мірі імітує продуктивність діяльності психолога, ніж реально забезпечує її. При цьому ігнорується факт того, що в основі будь якої діагностичної процедури прихована експертна ситуація, в яку ставиться дитина, а отже, існує ризик нанесення їй психологічної травми.

На думку Е.Г. Юдіної, «діагностика призначена для індивідуалізації роботи з дітьми. В процесі діагностики важливо діагностувати норму і відхилення від неї, а інше – справа вузьких фахівців». З погляду В.П. Зінченка, «тест – це інструмент діалогу, а не екзаменаційна відомість». Крім того, будь-який тест, на думку вченого, може показати помилковий результат і додатково виявитися ятрогенним (грец. *iatros* – лікар, *genes* – породжую, виникаю; ятрогенія – психічний розлад, що виникає в результаті невірно поставленого лікарем діагнозу). «Навіють людині за допомогою тестового інструментарію – «по науці», що вона дурень, вона і починає жити дурнем за тією «нормою», в яку її втиснули, – проти науки не попреш» [8].

Як абсолютно справедливо помічає Т.А. Флоренська, «розуміння індивідуальності людини не вирішується еkleктичним набором різноманітних дослідницьких процедур і батарей тестів, оскільки головним є завдання інтерпретації численних показників, зведеності їх воедино. Єдність особистості не зводиться до суми її окремих властивостей і сукупності характеристик. Щоб

зрозуміти саме цю єдність, необхідно проникнути у внутрішній світ, систему сенсів людини, що виявляється за межами тестових процедур». Проте це не означає, що діагностичні процедури абсолютно даремні в дитячій практичній психології.

1.2. Особливості відбору і використання проєктивних малюнкових методик у психодіагностиці

Малюнкові проєктивні тести застосовуються у роботі з дітьми, які в силу вікових особливостей не завжди можуть описати свої почуття, стан душі та ставлення до особливих подій, які з ними відбуваються. Це зумовлено недостатнім розвитком словникового запасу, невмінням правильно сформулювати свою думку, а часто й нездатністю (вона нерідко прослідковується також і у дорослих) зосередитися на своєму внутрішньому світі.

Перші спроби використання в роботі з дітьми зображувальних прийомів як психотерапевтичного й психокорекційного інструменту, а також з метою стимуляції їх психічного розвитку мали місце ще в першій половині ХІХ століття. Психологи давно помітили, що, використовуючи проєктивні малюнкові техніки в роботі з дітьми, необхідно брати до уваги певну специфіку дитячого внутрішнього світу. Одна із особливостей маленького клієнта полягає в тому, що йому в більшості випадків важко висловлювати та вербалізувати свої проблеми й переживання. Для них природньою є невербальна експресія, у тому числі й образотворча. Це особливо важливо тоді, коли в дитини є мовленнєві розлади. Слід брати до уваги й те, що діти більш спонтанні і менш здатні до рефлексії своїх почуттів і вчинків, їх переживання більш безпосередні, невимушені й жваво проявляються в зображувальній продукції, ніж у словах. Відображення в малюнках, легко доступні для сприймання й аналізу [19а].

Мислення дітей більш образне й конкретне, ніж мислення більшості дорослих, тому діти часто використовує образотворчу діяльність як спосіб осмислення дійсності і своїх взаємовідносин з нею. За малюнками дітей можна судити про їхній рівень інтелектуального розвитку і ступінь психічної зрілості. Суттєвою особливістю є те, що малюнкові матеріали й предмети ігрової діяльності є для дітей більш важливішими партнерами комунікації, ніж психолог. Діти проявляють щодо них характерні для себе і пов'язані з особистим досвідом способи побудови стосунків, ті чи інші емоційні реакції, у яких очевидні прояви переносу. Це давно було помічено дитячими психологами й використовується в розробці різних методик, що дозволяють налагодити контакт з дітьми за допомогою предметів і матеріалів її ігрової діяльності.

Оптимальними методами діагностики особистості є проєктивні, малюнкові тести «Будинок — Дерево — Людина», «Кінетичний малюнок сім'ї», оскільки вони мають високу інформативність, зручні в застосуванні, а також враховують вікові особливості особистості дитини. Образний зміст і смисл графічного зображення в узагальненій формі передають образ світу, ставлення до нього, особистий досвід, та переживання суб'єкта. Методика вимагає спеціального аналізу самого малюнка, співвіднесеного з аналізом індивідуально-особистісних особливостей його автора [6].

Діагностика дитини має бути нерозривно-пов'язана з наданням подальшої психологічної допомоги. В психологічній практиці діагностика і власне допомога дитині (у тому числі психокорекція, консультування) здебільшого виявилися розділеними між собою. Сьогодні існує вузька спеціалізація як у межах діагностики, так і в межах власне психотехнічної практики, що негативно позначається на стані справ у практичній психології загалом і в роботі з дітьми молодшого шкільного віку та дошкільного віку особливо. По-перше, для дітей дуже важливий емоційний контакт, що встановлює психолог перед психологічним тестуванням, важлива людина, з якою вона спілкується, цього ж вимагають умови і психологічної допомоги. По-друге, та інформація, яку одержує психодіагностика про дітей, дуже важлива та правильна передача

«Я» у всіх тонкощах і точності іншому психологові, що буде проводити консультування практично неможливо. Обов'язково буде втрачатися інформація про поведінку дитини під час діагностики, про її коментарі при виконанні завдань методики, про специфіку її взаємодії з експериментатором чи з групою однолітків, якщо це групове тестування. Отже, практичний психолог може намітити ефективні методи психологічної допомоги, якщо буде спиратися на результати психологічної діагностики: чи це буде проста бесіда, розвивальна гра, чи ж спрямоване малювання, конструювання, ліплення тощо. Досвідчений фахівець із проєктивних малюнків Т.С. Яценко відзначає, що малюнок надає можливість дитині виразити свої почуття, передати психологічні якості й особливості, міжособистісні відносини, власні зміни. Уже сам процес зображення, передача особистісно важливого матеріалу мовою фарб може відігравати позитивну роль, сприяти усвідомленню внутрішнього світу, конфліктів, проблем, виділенню в них суттєвого значення.

С.Кратохвілл виділяє в створенні проєктивного малюнка дві частини: малювання (15-30 хвилин) і дискусію.

Автор вважає, що не потрібно орієнтуватися на пошук найбільш «правильної» інтерпретації. Тлумачення мають значення тоді, коли допомагають учасникам або створюють передумови для необхідних чи бажаних змін їхнього стану.

Т.С. Яценко вважає, що проєктивний малюнок може бути використаний психологом-діагностом:

- * З психодіагностичною і методичною метою;
- * Для адекватного зображення суб'єктом труднощів спілкування, в тому числі у сім'ї;
- * Для контролю за характером групового процесу (його навчальною цінністю) і характерологічними змінами учасників;
- * Для подолання кризової ситуації.

Принципи застосування малюнка в дитячій психологічній діагностиці розробили відомі психологи Л. Шванцера та Й. Шванцера [11]. Вони такі:

* Психолог, який працює в дитячій діагностиці, повинен бути в змозі класифікувати малюнок з позиції змістових характеристик особистості дитини, рівня її розвитку (показники загальних здібностей), відхилень розвитку (показники органічних і функціональних аномалій) та з позиції незвичайних ознак (креативні показники). Але чим старша дитина, тим менш надійним показником її розумового розвитку є малюнок.

* Для дітей дошкільного віку й деяких молодших школярів малювання є грою, тому й ситуація діагностики має бути організована як ігрова діяльність.

* При виконанні серії обстежень потрібно використовувати єдине методичне забезпечення (однаковий формат паперу певної зернистості, олівці певної твердості і кольорів, пастелі однакових відтінків).

* У ході обстеження необхідно фіксувати такі обставини, як дата, час обстеження, освітлення, адаптованість дитини до ситуації, рівень її домагань, вербальний супровід малювання, загальне бачення завдання, спосіб тримання олівця, повертання малювальної площини, інші.

* В індивідуальній діагностиці слід виходити насамперед із тих малюнків, за виникненням яких була можливість спостерігати.

1.3. Специфіка психодіагностування дітей молодшого шкільного віку

Малюнок ніколи не повинен бути єдиним відправним пунктом інтерпретації. Виявлені за його допомогою проєктивні тенденції необхідно перевіряти за допомогою інших методів обстеження.

Малюнок сім'ї, створений дитиною, підкаже досвідченому психологу, чи страждає хтось в родині від насильства та взагалі наскільки в ній комфортні стосунки. Малюнок для діагностики родинного «клімату» психологи найчастіше використовують у роботі з молодшими школярами, адже дітлахи цього віку ще не здатні формулювати змістовні відповіді на запитання фахівців чи тестів. Такий малюнок — це відображення підсвідомого бачення дитиною

своєї родини, про те, що вона відчуває, але не завжди може виражати словами. Тому змістовне навантаження несе кожна деталь — і кольорова гама, і величина постатей, і те, кого з членів родини школяр почав зображати першим, що він говорить в процесі самої роботи.

Для правильної інтерпретації потрібні уважність та досвід, також додаткове використання інших методів. Тобто психолог-професіонал зробить остаточні висновки лише після бесіди з самою дитиною, її батьками, класним керівником, після з'ясування соціальних умов, у яких мешкає школяр. Використання малюнкових технік у якості як проєктивних, так і суто тестових методик не дає бажаного результату. Застосування традиційного тестового підходу до інтерпретації образної продукції обмежує можливості її використання для вивчення глибинно-психологічних феноменів, отже, й реалізацію цілісного підходу у пізнанні психічної реальності.

Зі вступом дітей до школи помітнішими стають їхні індивідуальні відмінності за рівнем психічного, особистісного розвитку, характером інтелектуальної діяльності, вони по-різному реагують на однакові інструкції і психодіагностичні ситуації. Деяким школярам доступні тести, призначені для психодіагностування дорослих, іншим - методики, розраховані на 4-6-річних (дошкільників). Особливо це стосується психодіагностичних методик, у яких використовують вербальні самооцінки, рефлексію і різні складні оцінювання навколишнього середовища. Тому перед застосуванням психодіагностичної методики до дітей молодшого шкільного віку необхідно впевнитися в її доступності. Емпіричні дані психологічної готовності 6-7-річних дітей до навчання в школі свідчать, що 65% їх ще не готові повноцінно засвоювати навчальні програми початкових класів. Часто дисгармонують їх фізичний і психологічний вік. Якщо такій дитині запропонувати доступний, але малоцікавий для неї психологічний тест, що потребуватиме вольових зусиль, довірливої уваги, пам'яті та уяви, вона може не впоратися із завданням не через відсутність інтелектуальних здібностей і задатків, а через недостатній рівень індивідуально-психологічного розвитку. Якщо ці завдання запропонувати в

ігровій формі, ймовірно, результати тестування виявляться кращими. Це необхідно враховувати у психодіагностуванні дітей, які ідуть до школи та дітей 1-2 класі. Для психодіагностування дітей 3-4 класів можна використати тести, призначені для дорослих, якщо завдання будуть для них зрозумілими та відповідатимуть їхнім здібностям. Однак якщо дорослі з допомогою вольових зусиль керують своєю поведінкою під час тестування, то діти впродовж усього молодшого шкільного віку здебільшого не можуть цього робити. Тому за сильної мотивації, зацікавленості, активного настрою на тестування його підсумки завжди будуть вищі.

Тести для дорослих стосовно дітей молодшого шкільного віку (тести для вивчення мислення, особистості і міжособистісних взаємин) застосовують обмежено. Більшість інтелектуальних тестів для дорослих оцінюють рівень розвитку словесно-логічного мислення, яке у молодшому шкільному віці тільки починає розвиватися. За практичністю і життєвою значущістю словесно-логічне мислення у молодші шкільні роки поступається наочно-дійовому та образному. Крім того, у тестах, розроблених для дорослих, інтелектуальні завдання формулюють з використанням понять, що відображають життєвий досвід дорослих людей [4].

Отже, інтелектуальні тести для дорослих необхідно адаптувати, змінивши їх структуру і зміст, або створити для дітей нові їх варіанти. Однак порівняти результати тестування певної психологічної якості за допомогою різних за структурою і змістом тестів є складним процесом. Результати тестування за допомогою різних тестів потребують зіставлення. Після цього визначають перекладний коефіцієнт - середнє співвідношення кількісних показників за однією методикою з показниками за іншою методикою, призначеною для діагностування певної психологічної властивості. Вибірка досліджуваних, за якою встановлюють перекладний коефіцієнт, має бути великою, а дисперсія індивідуальних показників - незначною. Коефіцієнт дає змогу з допустимою помилкою переходити від одного тесту до іншого, приблизно передбачати результати тестування за однією методикою на основі результатів, отриманих

за іншою. Наприклад, якщо підлітки за дитячим варіантом тесту отримують показник 100%, а за дорослим його варіантом - 80%, то перекладний коефіцієнт від дитячого до дорослого варіанта дорівнюватиме 25. Його вираховують, поділивши середній коефіцієнт рівня інтелектуального розвитку великої вибірки людей за дитячим варіантом тесту (у цьому разі - 100%) на середній показник цієї вибірки людей за дорослим варіантом тесту (80%). Отриманий показник дорівнює 1,25. Це означає: якщо дітей протестувати за дитячим варіантом тесту, а підлітків - за дорослим, то отримані за дитячим варіантом показники можна порівнювати з показниками за дорослим, поділивши або помноживши їх на величину 1,25. Слід враховувати, що певні якості дорослих не притаманні дитині, і навпаки, дітям властиві такі з них, яких немає у дорослих людей. Тому створений за зразком тесту для дорослих тест для дітей може виявитися недостатньо валідним [17].

Отже, конструюючи і використовуючи особистісні тести, слід послуговуватися віковою психологією і психологічною теорією вікового особистісного розвитку людини для забезпечення валідності. При порівнюванні показників особистісного розвитку дітей і дорослих використовують якісний і кількісний порівняльний аналізи (особливо - якісний).

Для комплексного оцінювання рівня психологічного розвитку дітей, що вступають до школи та початкових класів, використовують психодіагностичні методики, які характеризують пізнавальні процеси, особистість і міжособистісні стосунки, оцінюють практичні уміння і навички, психічну готовність до навчання, психічний розвиток. Комплексну психодіагностичну оцінку складають за: орієнтацією дітей у навколишньому світі; ставленням до навчання в школі; рівнем уваги, пам'яті, мислення, мовлення, художньо-образотворчих здібностей; трудовими уміннями і навичками; мотивацією на досягнення успіхів; особистісними якостями; міжособистісними стосунками. Аналіз отриманих даних допомагає з'ясувати схильності, задатки і здібності дітей, цілеспрямовано психодіагностично провести з дитиною, виявляючи і розвиваючи її можливості. Комплексне систематичне психодіагностування

допомагає оцінити ефективність навчально-виховної роботи в школі. Психодіагностичний комплекс включає методики, які можна застосовувати з дітьми як 6-7 років, так і дітей 10-11 років, одержуючи порівнювані результати. Оцінки, отримані за всіма методиками, переводять в єдину систему оцінок і записують в карту індивідуального психологічного розвитку дитини молодшого шкільного віку. Комплекс містить: методики, які використовують при вступі дітей до школи (наприклад, методика з'ясування загального орієнтування 6-7-річних дітей і запасу побутових знань); методики діагностування готовності до навчання в школі і оцінювання рівня психічного розвитку; методики оцінювання рівня психічного розвитку дітей.

Загалом психодіагностування дитини покликане з'ясувати динаміку її розвитку, своєчасно виявити задатки і здібності, причини відставання, невихованості, надати вчителям, батькам науково обґрунтовані рекомендації щодо роботи з дитиною.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У СІМ'Ї ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОЕКТИВНИХ МАЛЮНКОВИХ МЕТОДИК

2.1. Порівняльний аналіз психодіагностичних малюнкових методик і принципи їх застосування

Графічні проєктивні методики широко застосовуються у практичній психології. Серед проєктивних методик особливої популярності набули малюнкові методики, що використовуються психологами для діагностики та досліджень взаємовідношень у сім'ї. Метою мого експериментального дослідження була діагностика дітей молодшого шкільного віку, з'ясування внутрішньо-сімейних відносин, рівня психологічного дискомфорту.

У дослідженні брали участь шестеро дітей (четверо хлопчиків та четверо дівчаток). Під час експерименту використовувалися проєктивні методики «Малюнок сім'ї» та «Дім. Дерево. Людина», метою яких служить виявлення особливостей сприйняття і переживання дитиною внутрішньо-сімейних відносин, визначення відношення дитини до кожного члена родини та дослідження свого образу. Експериментальне дослідження включає аналіз малюнків дітей експериментальної групи.

Аналізуючи малюнки зі зображенням сім'ї, я насамперед виокремила найхарактерніші ознаки, що можуть свідчити про особливості емоційної сфери досліджуваних:

- I – відсутність на малюнку цієї дитини
- II – особливості розміру фігури цієї дитини
- III – розміщення на малюнку фігури цієї дитини
- IV – спеціальні ознаки конкуренції;
- V – розміри фігур усіх членів родини;
- VI – загальний емоційний фон малюнка;
- VII – інші спеціальні ознаки малюнка родини.

Психологові нерідко доводиться мати справу з окремими симптомами і спрямовувати свої зусилля на їх діагностику, компенсацію або усунення. Але навіть за наявності «парціальних» показників основне завдання психолога – з'ясувати їх місце в цілісному стані особистості. Оскільки ціле не зводиться до суми частин, саме інтерпретація виявляється провідною по відношенню до сукупності отриманих результатів. Очевидно, що успішність всієї процедури залежить від здатності психолога зрозуміти людину та дитину в цілому, спираючись на окремі ознаки. Тільки за наявності такої здатності психолог зможе зробити правильний висновок; якщо ж вона відсутня або слабо розвинена – ніяка кількість показників не допоможе. Власне, про те ж міркують Б.С. Братусь і В.І. Слободчиков. Спираючись на філософсько-психологічне трактування людини як істоти безмірної і багатовимірної одночасно, автори вважають, що предметом дослідження психолога повинні стати не готові властивості особистості, що вже склалися, а механізми їх формування, становлення [15].

Міркуючи про статус психодіагностики, В.І. Слободчиков відзначає, що «в певних ситуаціях виникає необхідність виявлення властивостей особистості, що склалися. Зокрема, діагностика процесу психічного розвитку школяра націлена на визначення рівня його розвитку (форм психіки, що склалися); практичне значення такого об'єктивного дослідження особистості школяра полягає в оцінці відповідності досягнутого ним рівня віковому нормативу; воно орієнтує педагога в оцінці ефективності його діяльності».

В основі дитячої діагностики як галузі практичної психології лежать чотири головні принципи:

1. Принцип методичного обмеження припускає, що метод, розроблений і використовуваний в рамках однієї теоретичної концепції, не може бути повною мірою використаний для об'єктивізації тієї сторони об'єкту, яка висвітлена іншою теорією, а отримані за допомогою цього методу дані не можуть служити основою для побудови технології дії, що базується на абсолютно інших теоретичних уявленнях.

2. Принцип взаємної перевірки і зіставлення методик між собою. Будь-яка методика має ширші можливості зондування, крім її прямої цільової спрямованості. При адекватному підборі методик результати, що отримуються за допомогою однієї методики, перевіряються через додаткові можливості інших використаних діагностичних інструментів.

3. Принцип необхідності–достатності полягає в тому, що набір і кількість діагностичних процедур повинні бути мінімально необхідними, але в той же час і цілком достатніми для об'єктивного зондування психічної реальності. Більшість психологічних методик дозволяють отримувати ширший спектр даних за рахунок додаткових можливостей методики.

Психологові необхідно так побудувати діагностичний алгоритм, щоб, використовуючи основну спрямованість і додаткові можливості методик, скласти на основі діагностичного алгоритму необхідний набір інструментальних засобів і технік, що дозволяють економічно і достатньо надійно провести дослідження.

4. Принцип взаємозв'язку можливостей інструментального прийому і рівня зондування психічної реальності припускає, що кожна конкретна методика досліджує те, на що вона спрямована, лише на певному рівні. В той же час сам передбачуваний фахівцем рівень діагностики об'єктивно диктує необхідність отримання даних лише в межах цього рівня глибини дослідження.

У свою чергу, рівень дослідження обмежує інтерпретацію ознаки ступенем своєї глибини і об'єктивності. Не існує яких-небудь універсальних або, навпаки, вузько спрямованих методик. Все задається планованим в апіорі рівнем дослідження.

Як відзначає Ю.А. Шрейдер, «психічна сфера кожної людини – унікальна». Місія дитячого психолога полягає в збереженні, зміцненні і примноженні унікальності внутрішнього світу дитини, що, відповідно, і накладає на нього певну міру відповідальності, включаючи етичну, за зміст і результат своєї професійної діяльності. Саме поняття «етика» в перекладі із старогрецької означає «місцеперебування», «звичай», «душевний склад». У

зв'язку з цим однією з найважливіших вимог є строга заборона на тестування дитини без дозволу батьків або осіб, що здійснюють функцію опіки [21].

У загальному вигляді етичні вимоги дитячої психодіагностики можуть бути позначені наступними положеннями:

1. Психодіагностика проводиться тільки з відома самої людини, за винятком особливих випадків з галузі медичної або юридичної практики.

2. Психолог несе відповідальність за вибір діагностичного інструментарію як його безпосередній користувач.

3. Психолог несе відповідальність за коректність даних, за точність і достовірність свого висновку, за етичний його аспект.

4. Результати обстеження ні за яких умов не повинні використовуватися на шкоду тому, хто діагностується.

5. Обстежуваний має право знати результати психодіагностики, а також ознайомитися з тими висновками, які зроблені на їх основі.

6. Висновки за наслідками діагностики повинні бути об'єктивними, науково обґрунтованими і здійсненими на основі методик, що відповідають вимогам психометрії.

7. Неприпустимо розголошування результатів психодіагностики третім особам без персональної на те згоди того, хто діагностується.

Для дитячої психології найважливішою виступає не проблема «норми розвитку», а проблема «розвитку як норми». Тому інваріантність розвитку – показник, що обов'язково враховується при діагностиці чи обстеженні будь-якої дитини.

2.2. Методика та організація дослідження

Дослідження міжособистісних стосунків у сім'ї я здійснювала за допомогою двох проєктивних методик «Моя сім'я», та «Дім. Дерево. Людина».

Застосування методики «Кінетичний малюнок сім'ї» відбувалося з метою дослідження міжособистісних стосунків у сім'ї, виявлення конфліктності,

тривожності, ворожості та почуття неповноцінності. Цей тест дає інформацію про суб'єктивну сімейну ситуацію досліджуваної дитини. Він допомагає виявити ставлення дитини до членів сім'ї, сімейні стосунки. Для тесту «Моя Сім'я» розроблена система кількісної оцінки, виділено 5 симптомокomплексів.

1) Сприятлива сімейна ситуація (спільна діяльність усіх членів сім'ї, адекватне розташування людей на аркуші).

2) Тривожність (штриховка, лінії з сильним натиском, стирання, подвійні чи переривчасті лінії, підкреслювання окремих деталей).

3) Конфліктність (бар'єри між фігурами, витирання окремих фігур, відсутність головних частин тіла, виокремлення окремих фігур або їх ізоляція, член сім'ї, що стоїть спиною, переважання речей).

4) Почуття неповноцінності (автор малюнка непропорційно маленький, розташування фігур у нижній частині аркуша, лінія слабка і переривчаста, ізоляція автора від інших, відсутність автора, автор стоїть спиною).

5) Ворожість (одна фігура на іншому аркуші або на протилежному боці папера, агресивна позиція фігури, закреслена фігура, деформована фігура, обернений профіль, руки, розведені в сторони; пальці довгі, підкреслені).

Процедура дослідження даних методик подібна і проста.

В першому випадку дітям пропонувалося намалювати свою сім'ю. Можливі два варіанти інструкції: “намалюй свою сім'ю” чи “намалюй себе і свою сім'ю”. Ми надаємо перевагу першому варіантові, який дає дитині більшу свободу (зокрема право НЕ малювати себе взагалі). Після того, як малюнок завершено, дитину просять ідентифікувати фігури.

В другому випадку обстежуваним пропонується намалювати будинок, дерево і людину. Потім проводиться опитування по розробленому плану. Пропонований матеріал: чистий лист паперу, простій олівець, кольорові олівці і гумка.

Для методики «Будинок-дерево-людина» були виділені 8 характеристик, які можна оцінити з її допомогою. Це незахищеність, тривожність, недовіра до себе, почуття неповноцінності, ворожість, конфліктність, труднощі в

спілкуванні й депресивність. Під час малювання фіксувалися послідовність зображення, спонтанні вислови, стирання, емоційні реакції. При необхідності інструкція повторювалася або використовувалося нагадування: "Те, що ти малюєш, відноситься до нашої теми "Моя сім'я"?"

Після виконання завдання я прагнула одержати максимум додаткової інформації в ході бесіди з дитиною з наступних питань:

- Розкажи хто намальований на цьому малюнку ?
- Де саме вони знаходяться ?
- А що тут вони роблять ?
- Вони веселі чи сумні (чому)?

Також були зафіксовані такі особливості малюнка сім'ї, як:

- послідовність малюнків;
- склад намальованих членів сім'ї, послідовність намальованих членів сім'ї;
- відстань між деякими членами родини;
- відмінності рисунків членів родини;
- стиль спілкування усередині сім'ї;
- гамма кольорів;
- розміщення малюнка на листку.

Дослідження було проведено у ЗОШ I-III ступенів №1 с. Пізнанка Гусятинського району Тернопільської області. Дослідження тривало - 40хв. (розпочалося о 11 годині ранку та закінчилося об 11 годині та 40 хвилин). Повторне дослідження не проводилося.

2.3. Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження

Під час дослідження я мала можливість простежити який вплив має сімейна психологічна атмосфера, яка панує в родині, на кожную окрему дитину, залученої до дослідження. Для того, щоб вплинути на поведінку батьків з дітьми в сім'ї та з іншими членами родини, на стиль виховання, я повинна була одержати певні факти, окрім відгуків вчителів школи. Для цього дітям молодших класів я запропонувала намалювати на листочку свою сім'ю. До середини дитинства дитина пов'язана тісними емоційними зв'язками з батьками (або ж із людьми які їх виховують) . За особливостями впливу сімейних взаємостосунків на дітей цього віку я й мала намір простежити. Вибірка складала 8 дітей. Одна дівчинка (8 років) не погодилась виконувати завдання. Пояснення: „Не хочу! Можу намалювати щось інше, або підугратися”. Із цього я зробила висновок, що дитині неприємні стосунки, які склалися в родині; можливо, недавно трапилася якась подія в сім'ї, на яку дитина так реагує – просто не хоче згадувати.

Таблиця 2.1

Аналіз важливих елементів малюнка за тестом „Моя сім'я”

Кількість дітей %	Елементи малюнка
72%	Не малювали себе або одного із членів сім'ї (матір чи батька, брата чи сестру, бабусю чи дідуся)
24%	Маленький розмір автора та малюнок нанесений низу аркуша
24%	Велика дистанція між членами сім'ї
48%	Наявність додаткових деталей (райдуга, хмаринки, сонечко, пташки)
60%	Заштриховування елементів малюнка або стирання

Узагальнюючи результати мого дослідження можна стверджувати, що частіше за все психологічні труднощі дитини виходять з сім'ї, вони обумовлені нервово-психічним станом батьків та їх ставленням до дітей і життя взагалі.

Як з'ясувалося, дуже поширеною особливістю малюнків є зображення неповного складу сім'ї. При цьому найчастіше дитина не малює саме узалеженого члена родини. Часто діти не зображували себе або, навпаки, малювали лише себе. Такі малюнки свідчать про емоційне відчуження, конфліктність у родині, так би мовити, з різним забарвленням.

Якщо дитина не малює узалеженого члена сім'ї, то це означає, що вона звинувачує у сімейних проблемах саме його, виражає агресію до нього. Дитина, яка відмовляється або «забуває» намалювати себе, дуже ймовірно, почувається винною у несприятливій сімейній ситуації. Дитина, яка малює лише себе, схильна до засвоєння стратегії «загубленої дитини».

Порівняльний аналіз малюнків дітей за даними проєктивними методиками «Малюнок сім'ї» та «Дім. Дерево. Людина» показав наступні результати.

Симптомокомплекс - сприятлива сімейна ситуація (Таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Сприятлива сімейна ситуація

Виділені показники	Методика «Моя сім'я» %	Методика «Дім. Дерево. Людина» %
Зображення всіх членів сім'ї	24%	12%
Зображення спочатку людей	36%	24%
Загальна діяльність всіх членів	36	24%
Відсутність ізольованих членів	12%	12%
Хороша якість ліній	60%	24%

Отже, сприятлива сімейна ситуація, що включає зображення веселих осіб, застосування яскравих колірних відтінків, зображення спільної діяльності всіх членів родини, хорошу якість ліній, має невисокі показники в обох методиках, що взагалі нехарактерно для дітей, які живуть в благополучних родин.

Наявні малюнки, де дитина «забула» зобразити батьків або інших членів сім'ї. Най ймовірніше, саме «забуті» персонажі і є джерелом його дискомфорту і переживань.

Малюнків з конфліктною, “проблемною” родинною атмосферою більше, аніж з радісною, гармонійною. Приміром, під час дослідження з-поміж восьми дітей лише двоє вклали у зображення своєї сім’ї позитивний підтекст. Скажімо, на малюнку однієї дівчинки — члени родини, котрі взялися за руки. Навколо — дерева та квіти, обличчя усміхнені. Дуже часто, майже на кожному малюнкуві проступає авторитарне поводження батьків із дитиною і навіть застосування сили, що виражене надміру великими руками.

Застосовують яскраві колірні відтінки 60 % дітей. Зображення першими різних предметів, а не людей, на багатьох малюнках говорить про емоційну заклопотаність сімейною ситуацією. Діти ніби відкладають малювання членів сім’ї, а зображують речі, які не наповнені сильною емоційною значущістю (машини, будинки, геометричні фігури, предмети побуту).

Ознаки тривожності

Таким чином, малюнки з проєктивної методики «Дім. Дерево. Людина» відрізняються більшою наявністю ліній з сильним натиском, сильним штрихуванням, перебільшеною увагою до деталей і слідами стирання. 74% дітей експериментальної групи почали малюнок із зображення різних предметів (кіл, трикутників, хмар, дерев, листя, сонця). Вони ніби "застрягли" на предметах або явищах навколишнього світу, зволікаючи почати момент малювання людей.

Про тривожність свідчить і підкреслене промальовування очей (60% і 84%), що говорить про наявність у більшості дітей страхів. Крім того, в малюнках зустрічається специфічна "тривожна лінія" - довга лінія, що складається з окремих дрібних штрихів (36%).

Тривожність і страх дітей відображають надміру заштриховані олівцями постаті батьків. Стосунки дітей з батьками, як свідчать малюнки, не надто близькі — часто їхні постаті зображені відокремлені одна від одної. До речі, вчителі стверджують що сьогоднішні батьки мало цікавляться внутрішніми переживаннями власних дітей, світом їхніх емоцій, тоді як дитина молодшого шкільного віку потребує до себе особливої уваги.

Симптомокомплекс – тривожність

Виділені показники	Методика «Моя сім'я» (%)	Методика «Дім.Дерево.Людина» (%)
Наявність штрихування	48%	60%
Лінія обведення	36%	24%
Лінія з сильним натиском	60%	86%
Перебільшена увага до деталей	74%	36%
Стирання	24%	48%

Таблиця 2.4

Симптомокомплекс - конфліктність

Відсутність деяких членів сім'ї	60%	40%
---------------------------------	-----	-----

Таблиця 2.5

Конфліктність у сім'ї

Виділені показники	Методика «КМС»	Методика «Д. Д. Л»
Бар'єри між фігурами	60%	36%
Виділення окремих фігур	72%	24%
Ізоляція окремих фігур	86%	12%
Переважання речей	72%	12%

Отже, про конфліктність і напружені взаєностосунки у сім'ї більшою мірою свідчить відсутність на малюнку деяких членів сім'ї (24% - експериментальної групи), ізоляція окремих фігур, а також виділення окремих членів сім'ї при одночасному збільшенні відстані між ними і дитиною.

12 % дітей відмовилися спочатку від малювання на задану тему, що говорить про негативне відношення, надмірну емоційну напругу дитини в сімейній ситуації, тенденції до витіснення цих відчуттів. Ці ж діти намалювали фігуру мами останньою. Показником конфліктності є також паузи перед малюванням тієї або іншої фігури (36%).

Відсутність основних частин тіла і особи (рук - 12%, рота - 24%, вух – 60%), зображення зредукованих пальців рук (48%), а також штрихування рук (36%) може свідчити про емоційну напруженість в соціальних контактах, пониженій практиці спілкування і поєднанні пониженої потреби спілкування з емоційною бідністю. Якщо автор пропустив добре відомі йому частини лица, то це, швидше за все - протест художника по відношенню до зображеного ним у такий спосіб члену сім'ї, що говорить про негативне відношення. Якщо малюк так зображає себе самого, то це може говорити про його відчуженість в сім'ї і про проблеми спілкування з оточуючими, зокрема з однолітками.

Таблиця 2.6

Симптомокомплекс - відчуття неповноцінності

Виділені показники	Методика «КМС» %	Методика «Д. Д. Л» %
Відсутність автора	24%	12%
Зображення себе останнім	36%	24%
Ізоляція автора від інших	60 %	60%
Маленькі фігури	36%	86%
Розташування фігур на нижній частині листа	60%	60%

Більшість дітей (що не намалювали себе) одночасно з відчуттям знедоленої людини відчують відчуття провини за те, що не приймаються близькими. Відсутність автора на малюнку може бути наслідком переживань з приводу розлучення батьків, що є дуже важкою травмою для дитини. Майже завжди при цьому дитина вважає себе винуватцем подій, мріє повернути минулу стабільність в сім'ї, розставити все по колишніх, таких звичних, місцях. При цьому вона намагається «сховатися» від конфлікту, представити все так, як раніше. І це не може не відобразитися в малюнку, на якому звичайно присутні всі члени сім'ї, навіть якщо вони вже були.

Отримані результати малюнкових тестів свідчать про почуття відчуженості, що переживає дитина, неповноцінність порушених сімейних

відносин, емоційну залежність, відчуття невпевненості, потребі в захисті і турботі).

Інші малюнки говорять про відчуття втрати свого "Я" і болісне переживання відсутності позитивних відносин з близькими. Це діти, що зображають себе (або інших членів сім'ї) у вигляді машин (12%). Лише 12% дітей "заявили" про необхідність визнання своєї значущості (детальніше зображення самого себе). 34% дітей використовували один і той же колір для зображення себе і своїх близьких (показник зливої зі всіма членами сім'ї).

Таблиця 2.7

Симптомокомплекс - ворожість в сімейній ситуації

Виділені показники	Методика «КМС» %	Методика «Д. Д. Л» %
Агресивна позиція фігур	60%	34%
Деформована (нечітка) фігура	46%	34%
Руки розкинуті в сторони	60%	46%
Пальці рук у вигляді довгих палиць	12%	12%

Під час дослідження 46% дітей намалювали себе на відстані від першого зображеного члена сім'ї. З урахуванням раніше виділених несприятливих ознак, даний показник може свідчити про найбільш негативні емоції дитини по відношенню саме до цього члена сім'ї. У 86% випадків це фігура, що зображує батька. Розкинуті в сторони руки, пальці у вигляді довгих паличок є ознаками агресивності в сімейній ситуації.

Розміщення малюнка дітьми на листі паперу дозволило нам одержати наступну інформацію: 60% експериментальної групи розміщують малюнок в центрі листа (потреба дбайливого контролю ради збереження психологічної рівноваги).

На більшості малюнках дітей присутня мама, більш ніж в 72% випадків малюнок чіткий, яскравий, промальовані всі деталі, всі малюнки виконані кольоровими олівцями. Тато зустрічається більш ніж в 46% малюнків. Малюнки яскраві, чіткі, часто присутні прикраси, виділення кольором. В

основному тато і мама розташовані на малюнках на відстані одне від одного, що може свідчити про дискомфортні стосунки між ними. Сама дитина зустрічається більш ніж в 70% малюнків. Найчастіше це яскраві фігури, розташовані або на відстані від фігур батьків, або поряд з одним із них.

При порівняльному аналізі проєктивних методик виявлено, що дослідження міжособистісних стосунків в сім'ї краще здійснювати за допомогою методики “Малюнок сім'ї”, тому що методика “Дім. Дерево. Людина” призначена більше для дослідження особливостей особистості і спрямовується на оцінку психічної зрілості, рівень інтелектуального розвитку дитини.

Визначення надійності даних проєктивних методик дуже часто виявляється досить проблематичним. У найбільшій мірі це пояснюється притаманною проєктивним тестам відносно слабкою стандартизацією показників та методів їх інтерпретації, типовою відсутністю нормативних даних. У більшості випадків багатозначність тлумачення показників проєктивних тестів значно обмежує використання засобів кількісного аналізу надійності. Поряд з об'єктивними тестами та опитувальниками особистості надійність проєктивних тестів може визначатися на підставі реалізації загально відомих принципів.

ВИСНОВКИ

У курсовій роботі здійснено аналіз та теоретичне узагальнення можливостей і обмежень проєктивних методик, зокрема таких як «Малюнок сім'ї» та «Дім. Дерево. Людина».

Вимоги об'єктивності задовольнялися через стандартизованість, надійність і валідність методик. Стандартизація процедури мого дослідження забезпечувалась за рахунок одноманітності інструкції, протоколів, умов і порядку проведення обстеження. Стандартизація обробки результатів забезпечувалась дотриманням норм і правил оцінки: методика «Будинок-Дерево-Людина» включає кількісну оцінку протоколу дослідження, для методики «Малюнок сім'ї» здійснена аналогічна процедура кількісної обробки отриманих даних.

Перевірено на надійність і валідність проєктивну методику «Моя сім'я», яка діагностує особистісні проблем дітей молодшого шкільного віку, а також сімейну ситуацію, в якій вона перебуває. Використання запропонованих методик сприяє здійсненню раннього виявлення особистісних проблем дітей; отриманий з допомогою методики проєктивний матеріал про дітей може бути підставою для надання їм подальшої психологічної допомоги;

Важливо наголосити, що робота практичного психолога, повинна синтезувати два головних напрямки його діяльності: психодіагностику дитини і надання їй психологічної допомоги, що на сьогодні зустрічається не часто.

Роблю висновок, що в основу провідних концепцій психодіагностики і надання психологічної допомоги дітям дошкільного віку покладено вивчення особливостей розвитку особистості дитини. У молодшому шкільному віці основний вплив на становлення особистості має родина. Я виходжу з того, що родина з найдавніших часів виступала культурним, ціннісним й інформативним полем для розвитку нових поколінь.

Особливої значущості набуває діагностування особистісних проблем дітей, що виникають у процесі їх соціалізації і значенні сімейних

взаємостосунків при цьому. Із психодіагностичних методик психологами з цією метою найчастіше використовуються проєктивні (для діагностики особистості молодшого школяра, як правило – малюнкові проєктивні методики).

Зазначу, що на практиці при цьому виникають певні труднощі: 1) чим молодша дитина, тим обмеженішим буде судження щодо її особистості; 2) інколи діти відмовляються малювати, пояснюючи це тим, що не вміють малювати або в них погано це виходить, інколи малюють щось інше всупереч інструкції.

Використання малюнкових технік у якості як проєктивних, так і суто тестових методик не дає бажаного результату. Застосування традиційного тестового підходу до інтерпретації образної продукції обмежує можливості її використання для вивчення сімейних взаємовідносин і їх впливу на психологічні особливості дитини.

Загальноприйнятою є думка про недостатню об'єктивність проєктивної техніки, про невідповідність багатьох методик вимогам психодіагностичного інструментарію. У числі їхніх недоліків звичайно бачать відсутність або неадекватність нормативних даних, що призводить до труднощів і суб'єктивізму інтерпретації індивідуальних результатів, коли психолог змушений довірятися своєму «клінічному досвіду». Інший недолік полягає в тому, що в деяких проєктивних методиках відсутня об'єктивність у визначенні показників, часто незадовільними є коефіцієнти надійності. Спроби їх валідизації страждають методичними недоліками через низький контроль умов експерименту, або через необґрунтованість статистичного аналізу, чи через невірне формування вибірки.

Однак, незважаючи на відзначені недоліки, популярність і статус проєктивних методик практично не міняються. У першу чергу це пояснюється тим, що вони в меншій мірі піддаються фальсифікації з боку досліджуваного, чим опитувальники, і тому більше придатні для діагностики особистості. Ця перевага проєктивних методів пов'язана з тим, що їх ціль звичайно замаскована, і досліджувана особистість не може вгадати способи інтерпретації

діагностичних показників і їхній зв'язок з тими або іншими проявами особистості; тому особа не прибігає до маскуванню, перекручування, захисних реакцій при обстеженні. Крім того, проєктивні методи ефективні для встановлення контакту у роботі з молодшими школярами та маленькими дітьми, які, як правило, втягуються у процес виконання творчого завдання. Завершуючи моє дослідження про проєктивні методики діагностики, відзначу, що незважаючи на критику в їх адресу й ряд методичних проблем, пов'язаних з ними, дослідження можливостей проєктивних методик тривають, іде пошук більш тонких способів психологічного аналізу різних психічних феноменів.

Список використаних джерел

1. Беседін А.Н., Ліпатов І.І., Тимченко А.В., Шанарь В.Б. Книга практичного психолога: в 2 частинах. – Х.: РИП «Оригінал», фірма «Фортуна-прес». - 1996. – 328 с.
2. Беллак Л. О проблемах концепції проєкції // Проективна психологія: Пер. з англ. — К.: ЕКСМО-Прес, 2000. — С. 10–29
3. Бернс Р.С., Коуфман С.Х. Кінетичний малюнок сім'ї: введення в розуміння дітей через кінетичні малюнки / Пер. з англ., Москва: Смысл, 2000. – 146 с.
4. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика : Пітер, 2002. – 352 с.
5. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словник-довідник по психологічній діагностиці. – Київ, Наукова Думка, 1999. – 362 с.
6. Венгер А.Л. Психологічні малюнкові тести. – М.: Мир, 2003. – 402 с.
7. Гильбух Ю.З. Актуальні проблеми валідації психологічних тестів // Вопросы психологии. - 1998. - №5. – С. 54-69.
- 7а. Гірняк А. Науково-методологічна експертиза модульно-розвивального підручника / А. Н. Гірняк // Психологія і суспільство. – 2006. – № 3. – С. 124-139.
8. Грішин В. В., Лушин П. В. Методики психодіагностики в учбово-виховному процесі. — М.: Символ, 1990. – 269 с.
9. Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психодіагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. М.С. Корольчука. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400 с.
10. Немов Р.С. Психологія. Кн.3. Експериментальна педагогічна психологія і психодіагностика. - М : Просвещение, 1995. – 508 с.
11. Олексюк В. Психомалюнок як засіб дослідження світоглядних уявлень дітей молодшого шкільного віку [Текст] / В. Олексюк . - // Практична психологія та соціальна робота. - 2007. - №8. - С. 69-75
12. Проективна психологія // Пер. с англ. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2000. – 528 с.

13. Маховер К. Проективний малюнок людини. – М., 2000. – 215 с.
14. Морозов С.М., Бондар В.В. Клінічна психологія. - К.: ІПО КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2001. - 116 с.
15. Райгородский Д.Я. Практична психодіагностика. Методики і тести. Навч. посіб. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.
16. Прошанский Г.М. «Класифікація проєктивних методів» із книжки «Проективная психология» - М., 2000. – 258 с.
17. Реан А.А. Практична діагностика особистості. – СПб.: Доминанта, 2001. - 402 с.
18. Соколова Е.Т. Проективні методи дослідження особистості. – М.: Видавн. Моск. ун-та, 2000. – 176 с.
19. Терлецька Л. Психологія розвитку духовності засобами психокорекції малюнком. - К.: Главник, 2008 - 144 с.
- 19а. Фурман А. В. Психодидактика проєктування навчально-книжкових комплексів для студентів ВНЗ : [монографія] / А. В. Фурман, А. Н. Гірняк, Г. С. Гірняк. – Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. – 328 с.
20. Ярошевский М. Г. Історія психології. - К.: Думка, 2005. – 573 с.
21. Шульц Д., Шульц С. Історія сучасної психології. — К.: Перевесло, 2002. – 402 с.